

Una decisió dràstica: l'expulsió dels moriscos valencians

MARC ASENSI PEÑARROJA

LA VALL D'UIXÓ, LA PLANA BAIXA

Resum: el 1609 Felip III pren una de les decisions més importants del seu regnat que serà també un dels fets més importants de la nostra història: l'expulsió dels moriscos. En aquest article farem una revisió del fet i les seues implicacions.

La conversió dels mudèjars i l'inici del problema morisc

Acabada la Germania, es planteja el problema de la validesa dels batejos forçosos dels mudèjars. Finalment, en desembre de 1525, una Junta de Teòlegs declara legítims els batejos i els mudèjars passen a ser moriscos. Una part considerable de la població valenciana, teòricament cristiana, però que continuava practicant en secret la religió islàmica i que es convertiria en un dels assumptes més candents de finals del segle XVI i principis del XVII.

Cal destacar que no s'havia portat a terme la instrucció religiosa dels mudèjars, aleshores, serien necessàries unes campanyes d'evangelització. Aquestes campanyes començaren en 1525-1526, coincidint amb la rebel·lió dels moriscos en llocs de prou difícil accés i que seran sufocades per les tropes reials. Aquestes campanyes no produïrien cap efecte positiu, ja que un

musulmà pot adoptar la religió del territori on resideix, però de portes cap endins seguir practicant l'Íslam.

Així doncs, la repressió contra els moriscos, que en un primer moment era religiosa, passà a ser cultural (forma de vestir, llengua...) i limità la seua mobilitat amb pragmàtiques perquè no s'aproparen a la mar, ja que els moriscos solien fugir amb les naus piràtiques, i aquesta unió entre els moriscos i els pirates representava un gran perill. Aquestes mesures fracassaren estrepitosament. El monarca es plantejarà enviar els moriscos cap a l'interior del territori però, aquesta mesura comptava amb el rebuig dels nobles, els quals no volien perdre la mà d'obra que representaven els moriscos. Felip II s'ho plantejà però la conjuntura no era l'adequada al 1580 (després de la rebel·lió de Les Alpujarres).

El problema morisc era un problema de la defensa del territori, però amb grans implicacions econòmiques, socials i culturals. Una qüestió de caràcter militar i de manca d'integració social des del punt de vista religiós. Van arribar a ser considerats, els moriscos, com un enllaç que afavoria les connexions amb la pirateria nord-africana, amb el perill turc.

Rebutjades les propostes de dispersió interior per part de la noblesa, s'intensificaren, les campanyes d'evangelització, destacant en aquestes accions el Patriarca Ribera. En 1582 la possibilitat d'integració es veu ja com a fracassada i la idea de l'expulsió pren una gran força. *"Quant a València, ja hem dit que sant Joan de Ribera –fins llavors bisbe de Badajoz- fou nomenat per a l'arquebisbat de València l'any 1569, en plena crisi de la monarquia de Felip II, com acabem de veure. València era un punt clau dins la monarquia hispànica, sobretot per la poderosa minoria morisca, que, de fet, constituïa una societat a part. La crisi del 1568 –amb l'alçament dels moriscos de Las Alpujarras i els perills que s'estengués i fes viable una intervenció otomana directa-, posà fi a la primera etapa de la política envers els moriscos de València, caracteritzada pels intents de conversió i evangelització. Llavors comença la segona, quan l'abisme*

ja s'ha eixamplat perillosament, que un dels estudiosos del tema, l'argentí Halpherin Dongui, defineix amb els termes de «repressió i predicació», amb la intervenció, cada dia més important, del Sant Ofici.¹

Aquesta iniciativa trobà el seu primer obstacle en la noblesa, que tenia un clar rebuig per les pèrdues que la mesura suposava per als seus interessos: es perdrien els seus vassalls, les rendes i la mà d'obra. La rebel·lió dels moriscs de Granada, desembocà en la dispersió dels moriscos granadins en la Corona de Castella i accentuà els problemes dels moriscos al Regne de València.

D'altra banda, cal esmentar les tensions entre el rei i el regne, degudes a les promulgacions de pragmàtiques realitzades per Felip III (incorrent moltes d'elles en contrafurs) en relació a la defensa de la costa, el problema morisc i les incursions piràtiques en les costes. Així, es mostraren en aquesta època els interessos contraposats entre el rei i el regne, obligaren a les corts valencianes i catalanes la defensa del sistema constitucional, per la pretensió del rei d'utilitzar les embarcacions per als seus interessos. Tot i això, cal destacar però que les dues corts suposaren un fort increment del servei atorgat al rei. En el cas valencià aquest servei consistiria en un servei ordinari de 100.000 lliures, que era el comú durant tot el segle XVI. Ara s'atorgà un servei ordinari de 100.000 i extraordinari de 300.000 lliures. Era, per tant, un servei que quadruplicava els atorgats durant el segle XVI. Si afegim que en 1602, el rei ha sol·licitat un donatiu voluntari, i aquest assolí la xifra de 382.000 lliures, estem plantejant unes aportacions extraordinàries com a donatiu que multiplicaven per 9 els serveis atorgats anteriorment.

Aquesta generositat del Regne de València cap a Felip III té un nom propi, que és el Duc de Lerma, favorit del rei, que amb la seua influència sobre la noblesa i classe política, aconseguí que la resposta fóra positiva, resposta on el privat del rei manifestà el seu poder sobre el Regne de València, oferint al rei serveis tant quantiosos. Aquests serveis fan matisar a la historiografia que

¹ Reglà, Joan; Fuster, Joan; García Martínez, Sebastià; Simó, Trini; Climent, Josep: *Història del País*

assenyala que els territoris de la Corona d'Aragó contribuïen escassament a les necessitats de la monarquia.

Allò que caracteritza el regnat de Felip III i afecta a la Corona d'Aragó, és el l'expulsió dels moriscos. Es calcula que la població morisca expulsada podria estar al voltant de les 300.000 persones, probablement més. Al País Valencià, tenim les llistes de totes les persones que s'embarcaren, perquè calia organitzar l'expulsió². Eixes llistes donen una xifra de 125.000 persones, arrodonint. Alguns historiadors fixen entre un 25 i 30% de la població. Pel que respecta al Regne d'Aragó, la població expulsada fou de 60.000 persones (18%). A Castella, es calculen entre 90-100.000 (1'5%). En el cas de Catalunya 3.000 persones (1%). Cal tindre present que foren bàsicament València i Aragó els territoris que més patiren les conseqüències de l'expulsió dels moriscos.

Les causes de l'expulsió dels moriscos

El factor més important és que els moriscos representaven un perill per a la seguretat de la monarquia, per la connivència amb pirates i turcs. Era un perill real. Moltes de les incursions piràtiques del nord d'Àfrica tenien justament com a objectiu rescatar els moriscos valencians. Esperaven als pirates per embarcar-se cap a Barbaria.

El segon factor, és de tipus religiós. La no-assimilació de la població morisca. Al document de l'expulsió dels moriscos, el rei exposa els motius. La religió musulmana contempla fer la conversió de portes cap a fora, mentre que interiorment permet continuar practicant la religió musulmana i les costums socials que allò implicava. Es publicaren Campanyes i Edictes de Gràcia on s'admetia a la gràcia del cristianisme a tots aquells moriscos que presentaren la voluntat de ser cristians. Però aquesta pràctica era un interrogatori per part del religiós (quin nom tenien, se'ls preguntava si eren homes o dones, solters o casats, en qui estaven casats, per detectar la pràctica de la poligàmia o no),

² Mira, J.F., *Vida i final dels moriscos valencians* (2009). Alzira: Bromera, p. 86

fins i tot si sabien o no la llengua cristiana; això detectava l'analfabetisme entre les dones, sabien la llengua aràbiga però no la del país, i la instrucció religiosa no podria arribar a aquelles persones que no tenien coneixement bàsic de la llengua vernacular. Al llarg del segle XVI es posà en relleu que l'evangelització era una tasca difícil. Les parròquies tenien poques rendes³, no podien garantir l'existència dels rectors, que a vegades no tenien coneixements per afrontar l'evangelització dels moriscos. Quan el govern dels Àustria se n'adonà de la dificultat de la tasca, abordaren la qüestió per la vessant cultural: prohibint les vestimentes, els llibres en àrab, limitant les seues manifestacions culturals...

El segon motiu que exposa el rei és que, una vegada convertits els moriscos, si oficialment no practicaven ni el cristianisme ni eren moriscos, eren, realment, apòstates, i la màxima pena a la què se'ls condemnava era la de l'expulsió. El rei afirmà que s'havia assessorat, perquè aquesta acció comportaria l'oposició dels propis moriscos, la noblesa i l'església (sobretot el Papa i els jesuïtes (ja que, expulsar als ja convertits, era condemnar-los a l'apostasia).

Quin motiu porta finalment el rei a expulsar-los? La historiografia apunta que el tro de Felip III marca un punt d'inflexió en el context internacional de la Monarquia Hispànica. Amb ell, s'encera un període de major tranquil·litat, de pacificació; en contraposició al regnat tant intens de conflictivitat amb Felip II. Es firmaren tractats de pau. La més important fou la Treva dels dotze anys⁴, que significava el reconeixement institucional i polític a nivell internacional de les Províncies Unides, de religió protestants. Es tractava del reconeixement per Felip III del triomf del protestantisme, un colp dur per a la Monarquia.

Cal veure també com reaccionà la societat valenciana front a l'expulsió. La noblesa es mostrà contrària a aquesta perquè considerava que es quedava sense la mà d'obra necessària per a treballar les terres, per tant, es quedava

³ Catalá J.A., Pérez, P. *Los moriscos de Cortes y los Pallás. Documentos para su estudio* (2002). València: Publicacions de la Universitat de València, p. 22.

⁴ *Ibidem*, p 23.

sense rendes procedents de la població morisca. Les classes populars, tenien una impressió positiva de l'expulsió, ja que els moriscos representaven un col·lectiu diferent des del punt de vista religiós i cultural, no integrat en la societat majoritària cristiana, i representaven un perill real per a la seguretat dels cristians.

El moment de l'expulsió: 1609

El decret d'expulsió dels moriscos el portà el rei en total secret. Anà preparant les galeres necessàries per començar l'expulsió dels moriscos, sense advertir-ho ni tant sols a la classe política. La primera en reaccionar fou la noblesa militar, anant al virrei per a preguntar i interessar-se per les circumstàncies de caràcter militar, tema que afectava a la noblesa com a classe militar, i de la malfiança del rei respecte a la noblesa. La noblesa valenciana recordava al rei que foren clars col·laboradors per a la conquesta del regne, raó de més per a que comptés amb ells.

Tota la societat valenciana es donà compte que sols podia obeir al decret d'expulsió dels moriscos, i havia estat recolzada per l'arquebisbe de València junt a determinats sectors socials. El fet de què la societat valenciana intuiria o creguera l'esdeveniment de l'expulsió, va derivar en la resposta dels moriscos, que fou la preparació de l'expulsió, comprenent aquests si es produïa l'expulsió no podien emportar-se els seus béns. Així que el posaren en venda, i inundaren el mercat d'una oferta de productes extraordinària, que provocà un enfonsament dels preus de tot el què es venia⁵. Açò significà per als cristians vells la ruïna, per les dificultats econòmiques de vendre a preus tant baixos. A més s'hi donà una manca de numerari per a poder fer front a les necessitats i equilibrar eixa oferta.

⁵ *Ibidem*, p 24.

L'abundància de moneda falsa esdevindria altre problema afegit. Les conseqüències foren desastroses quan se n'anaren els moriscos. Es va inundar de moneda i albarans falsificats, provocant la fallida de la taula de canvis. Una vegada promulgat el decret el setembre de 1609 pel virrei, s'establiren les condicions de l'expulsió: haurien de ser expulsats tots els moriscos valencians, excepte un 6% de les cases de moriscos destacades per la seua conversió real i integració⁶. Aquests, transmetrien als nous pobladors el coneixement de la infraestructura agrícola (com funcionava el regadiu, manteniment de sèquies, sistemes de reg, elaboració de la canya de sucre, ... etc).

Mapa de l'expulsió dels moriscos⁷

Com a conseqüència, es produïren revoltes contra el decret, i el rei va eliminar el percentatge d'exclusió. En principi tots els moriscos van ser expulsats. En eixe decret d'expulsió s'explicava que els moriscos haurien d'eixir en un termini de 3 dies des que els criden en el lloc d'embarcació. En eixe temps, els moriscs podien emportar-se els béns que pogueren transportar, la resta, restarien per als senyors; per tant, se compensava als senyors amb les cases, terres i béns mobles que els moriscos no podien endur-se. Els moriscos

⁶ Muñoz, G. *La expulsión de los moriscos en la provincia de Alicante* (2010). Alacant: Editorial Club Universitario.

⁷ VVAA: *La Gran Historia de la Comunitat Valenciana: De la Germania a la Batalla de Almansa*. Editorial Prensa Valenciana, València (2007)

ja s'havien preparat per endur-se els diners, que tenien poc volum però molt de valor.

Es reuní l'estament militar després de conèixer el decret, i va discutir en una de les sessions convocades a propòsit de l'assumpte, arribant a l'acord de què era una decisió inconstitucional, contravenia 5 furs. El decret havia vingut a través del Consell de Guerra, que no estava legitimat per enviar ordres als regnes de la Corona d'Aragó sense que passaren pel Consell d'Aragó. Es tractava de donar el vist-i-plau a l'ordre de forma respectuosa o no dels furs. Quan l'ambaixada s'envià, els moriscos ja estaven embarcats. El rei aprofità aquesta circumstància i els estaments es posicionaren en contra del decret, però no tingueren més opció que acceptar-ho.

Conseqüències de l'expulsió dels moriscos

Immediatament després de produir-se el decret, es feren notar els efectes negatius immediats de l'expulsió: despoblació de localitats de poblament morisc, abandó i marxa dels moriscos, les terres es queden sense conrear...

Els efectes van a caure en primer lloc sobre la noblesa, que deixà de rebre les rendes senyorials. La noblesa tingué dificultats per al seu propi manteniment i tingué problemes per a pagar als seus creditors, perquè la noblesa solia estar molt endeutada

Els creditors dels moriscos també perden l'esperança de recuperar el capital. Tant creditors dels moriscos com els de la noblesa, el què pretenen és executar el deute. Amb l'impagament, el creditor es queda la terra o la casa del subjecte que no pot assumir els pagaments. Els creditors volen executar els béns. Si un vassall morisc era propietari ple d'una casa o terra, que podia haver-hi, el creditor pot executar eixa terra o casa, però si posseïa sols el domini d'usdefruit i el senyor tenia el domini, sols podria tindre el domini útil el creditor, i el senyor ixia malparat perquè no pot exercir el domini útil de la terra.

Per tant, la noblesa reaccionà invocant la protecció del rei front als creditors que volen executar les hipoteques i, per tant, el rei hagué d'eixir en defensa de la noblesa, però obligant-la a sembrar immediatament les terres, o en cas contrari seria el creditor qui podria sembrar les terres per pal·liar el buit que han deixar els moriscos.

D'altra banda, la proliferació de moneda falsa deixà el mercat numerari farcit de monedes falses, que ningú acceptava, hi hagué una paràlisi de les activitats comercials, perquè el clima general era què valencians han perdut ingressos, d'un sector a altre, hi havia una manca de capacitat adquisitiva. Els efectes es ramificaren; l'expulsió dels moriscos estava afectant dramàticament a tota la societat valenciana.

En altres àmbits del País Valencià es produïren rebel·lions dels moriscos que es negaren a ser embarcats. Es produïren rebel·lions en zones muntanyenques, que calien ser eliminades a través de l'enviament de tropes, impedit que la noblesa valenciana accedira bèl·licament. Les accions bèl·liques ocasionaren la mort de molts moriscos i l'existència de moltes dones i xiquets orfes, per la mort del pare de família en estes rebel·lions. Bé per estos efectes o d'altres circumstàncies, restaren en terra algunes dones i molts xiquets moriscos, sobretot xiquets petits. També, en altres casos, perquè deixaren els xiquets en terra pel perill de la navegació. Inclús, molts dels moriscos que van desembarcar al nord d'Àfrica foren assaltats pel bandolerisme nord-africà. Moltes famílies deixaren els seus fills amb l'esperança d'algun dia poder arreplegar-los i evitar-los així una mort segura.

Moltes famílies cristianes furtaren xiquets moriscs. Inclús la dona del virrei, salvant als xiquets d'una formació plenament musulmana⁸. Uns xiquets moriscs que ocasionaren greus problemes teològics, una polèmica entre deixar-los o expulsar-los. Aquesta polèmica afectà l'arquebisbe Ribera, un dels més destacats defensors de l'expulsió. Ell proposava la fórmula de fer-los esclaus.

⁸ Amelang, J., *Historias paralelas: Judeoconversos y moriscos en la España Moderna*. Akal. (2012).

Com a conseqüència de la incapacitat de la noblesa, , el rei establí la rebaixa dels interessos i de les pensions de censals, que van ser establides amb caràcter oficial al 5%, de tal forma que totes aquelles persones o institucions que tenien préstecs concertats abans de l'expulsió dels moriscos, van veure com experimentaven pèrdua en els seus ingressos, perquè es passava del 6% al 5%, aproximadament.

La societat valenciana es va veure per les conseqüències econòmiques, socials, i culturals, afectada de manera molt negativa. Els efectes foren molt desastrosos. El patriarca Ribera, que estigué el defensor de l'expulsió, va veure com els valencians li reprotxaven l'expulsió dels moriscos, que tant greus conseqüències els havia ocasionat.

La repoblació i les cartes pobla:

Al camp valencià la pèrdua de la població havia estat important i immediatament els senyors posaren en marxa la política de repoblació, que no va donar uns fruits tan positius com en principi s'havia previst. El procés de repoblació va ser més lent i costós del que s'havia pensat. Les terres valencianes no recuperarien els nivells demogràfics de 1609 fins a finals del segle XVII i principis del XVIII. La repoblació travessà per tres etapes: entre 1620-1630 va ser prou ràpida i dinàmica; el procés es detenir a les dècades centrals del segle; i a finals de segle s'hi produí una nova activitat repobladora.

Troblem una primera etapa, fins la dècada dels 20, amb una repoblació relativament intensa (els senyors recuperen un 25% de la població) per la política de les cartes pobles. Les cartes pobles són contractes entre particulars, entre un senyor i els vassalls, que acudeixen a repoblar. Eren signades davant notari; un contracte emfitèutic, on el senyor cedia l'habitatge i les terres amb determinades condicions. En termes generals, les obligacions dels vassalls eren pagar al seu senyor unes rendes en espècies i en diners per l'usdefruit de la casa i terres i, a més, el pagament d'unes rendes en espècie per l'usdefruit de

les terres. En alguns casos, els vassalls estaven obligats també a prestar treballs personals al senyor.

Hi ha tantes cartes pobles com senyorius. Aquestes, no tenen un model fixe però segueixen, a grans trets, els mateixos criteris: captar població, retenir la població al senyoriu amb una oferta contractual satisfactòria per als camperols, sense arribar a les cotes prèvies. Cada senyor elaborà tantes cartes pobles com considerava necessari. Hi ha senyorius que tenien més d'una carta pobla. En les diferents cartes pobla, progressivament hi ha una millora de les condicions contractuals, qüestió que reflecteix les dificultats d'aquesta repoblació.

Es va a produir una reestructuració, aprofitar el buit de l'expulsió dels moriscos per augmentar la propietat. En aquest sentit, l'expulsió dels moriscos va significar una reestructuració de la població valenciana, en què els petits poblats dispersos dels moriscos perdien pes front a un poblament més concentrat. A finals segle XVII creixia molt més la població rural que la població urbana, quan la població valenciana a recuperat xifres prèvies a l'expulsió, l'àmbit rural era més elevat que la pròpia ciutat de València, perquè d'ací van eixir pobladors per a cobrir aquestes terres abandonades, essent la repoblació fonamentalment valenciana.

Conclusions

En conclusió, l'expulsió dels moriscos va ser la solució trobada a un problema, al mateix temps polític, social, econòmic i cultural, que romania al Regne de València des de la seua conquesta i fundació. La convivència entre dos móns, el cristià i el musulmà, havia estat possible, amb més o menys tensions, durant segles, però les circumstàncies del moments portaren a la dràstica decisió d'escindir i expulsar una tercera part de la població valenciana. Població i expulsió que han deixat petjades visibles per als ulls atents a tota la nostra geografia, des del model de poblament i els despoblats moriscos fins el model d'explotació agrària. Un món expulsat, però que es fa necessari no oblidar perquè constitueix un capítol fonamental de la nostra història